

В. В. Тарновський у дзеркалі образотворчого мистецтва

Василя Васильовича Тарновського - молодшого без перебільшення можна назвати видатним представником дворянської культури в Україні. Меценат з великої літери, збирач музею українських старожитностей, тонкий цінитель і знавець садово-паркового мистецтва, справжній естет, він залишив яскравий слід у розвої української культури.

Не дивлячись на донедавню заборону його імені, постать цієї неординарної особистості завжди привертала до себе увагу науковців. На підставі архівних та історичних джерел вони відтворили його справжній, правдивий образ.

Але питання іконографії Василя Васильовича ще ніхто не досліджував і для широкого загалу його видимий образ мало відомий. В мистецтвознавчій літературі, спогадах сучасників про прижиттєві живописні зображення Василя Васильовича зустрічаються принагідні згадки, але вони є надто лаконічними і часом суперечливими. Зібрана докупи інформація про час, місце створення живописних полотен доповнить і поглибить характеристику образу, оскільки твори образотворчого мистецтва зафіксували і донесли до нащадків не тільки його зовнішній вигляд, але й характер, настрої, психологічний стан. Вони є своєрідною ілюстрацією біографії, біографією, написаною руками художників.

Іконографія В.Тарновського досить різноманітна. Це портрети, історичні й жанрові полотна. Написані роботи в 60-90-х роках. XIX ст. і належать пензлю видатних і менш відомих українських і російських художників. Частина з них збереглася і сьогодні прикрашає експозиції провідних музеїв, частина втрачена або просто не виявлена. Різні за художнім рівнем, манерою і технікою виконання, роботи розповідають про Василя Васильовича не тільки як про представника свого класу, простежують вікові зміни портретованого, але й розкривають його індивідуальність, подають психологічну характеристику, показують формування В.Тарновського як особистості. Написані одночасно, але різними авторами, картини різняться між собою, адже в них відбилися естетичні погляди, переконання і, найбільше, особисте ставлення того чи іншого художника до натури. В той же час створені в різних часових рубежах вони дають змогу побачити не тільки різницю авторських манер, але й зміну напрямків і стилів в мистецтві портрета XIX ст.

Кількість портретних зображень Василя Васильовича обумовлена тим, що Качанівка, родинний маєток Тарновських, в XIX ст. була культурно - мистецьким осередком, який відвідували відомі художники. Мальовнича природа, гостинність, доброзичливість господарів, особливий духовний мікроклімат, що панував у садибі, налаштував на творчість. Тут була створена велика кількість високомистецьких творів, які увічнили не тільки Качанівку, але і її господарів.

Слід зазначити і те, що й сам господар був натурою мистецькою. Про це свідчать не тільки його діяльність, захоплення і уподобання, але й безпосереднє заняття скульптурою і малюванням. За спогадами М. В.Тарновського Василь Васильович виконав цілу серію родинних барельєфів, які за схожістю були значно вищі від робіт професійних скульпторів, а його автобарельєф, зроблений за допомогою дзеркала, вважався знавцями самою довершеністю. Відомо, що Василь Васильович лишив після себе і альбом з малюнками.¹ Та із всього художнього доробку В. Тарновського до наших днів збереглися лише три Шевченківські барельєфи - у Києві, Каневі, Чернігові. Заняття мистецтвом, спільність поглядів і інтересів, сприяли зближенню і взаєморозумінню Василя Васильовича з художниками. Меценатська, збиральницька, культурно - просвітницька діяльність В. Тарновського викликали захоплення, повагу і вдячність сучасників.

Мав Василь Васильович і своєрідну зовнішність: виразні родовиті риси обличчя і струнку худорляву поставу. Все це разом і було тим емоційним потенціалом, що сприяв появі численних портретних зображень В. Тарновського.

Найбільш раннім відомим зображенням Василя Васильовича є два портрети роботи відомого художника, учня К.Павлова і К.Брюллова, академіка живопису А.Гороновича. Вони відкривають галерею прижиттєвих його зображень. Роботи зберігаються в Національному художньому музеї України (НХМУ) і датуються 60-ми роками XIX ст. Можна припустити, що написані картини в Качанівці, оскільки саме цими роками датується автограф художника в Качанівському альбомі для гостей. Відносяться ж картини до тієї пори життя Тарновського, коли він закінчив навчання в Київському університеті і вже серйозно почав займатися збиранням предметів козацької доби. За спогадами М. В. Тарновського Василь Васильович, не зважаючи на свою молодість, був особою помітною і мав власне ім'я, незалежне від батьківського. А П. О. Куліш називав його серйозним не по літах.

Портрети, виконані олійними фарбами на полотні, суттєво різняться між собою. Один з них, досить значних розмірів – 205x142 см, подає Тарновського на повний зріст. Датується картина 1866р., часом коли Василь Васильович успадковує Качанівську садибу і стає її повновласним господарем. Певне це й обумовило появу даної роботи і звернення художника до традицій стародавнього українського репрезентативного портрета. Репрезентативність простежується і в статистичності пози, і в характерній постановці портретованого в одязі козацької старшини. Молодий 29-річний аристократ постає перед глядачем на фоні качанівського пейзажу зі ставками, парком і палацом в глибині картини. Таке вирішення пейзажу підсилює представницьке призначення портрета, і в той же час портрет несе в собі елементи характеристики героя, акцентуючи його захоплення українською старовиною.

Горонович А.
В. В. Тарновський-молодший.
1866 р.

Горонович А.
Портрет В. В. Тарновського-молодшого. 1860-і рр.

Зовсім інший підхід у подачі образу В.Тарновського бачимо в другому портреті А.Гороновича, головною

ідеєю якого було показати не матеріальне благополуччя героя, а його розум, широту духовних запитів. Не дивлячись на те, що портрет писався з дегеротипа, в художньому плані він є одним із кращих портретних зображень Василя Васильовича в молодому віці. Тож не дивно, що полотно експонувалося на багатьох виставках не тільки в Україні, але й в Канаді у 1991-1992 рр., в Единбурзі у 1992р.

Перед нами покоління зображення на сірому фоні в 3/4 повороті вправо красивого молодого чоловіка з тонкими рисами обличчя, одягнутого в український одяг і високий чорний циліндр. Він стоїть, поклавши руки на ажурну огорожу тераси. На глядача дивиться розумний, повний сили, творчих задумів і молодого завзяття юнак. Художник зумів знайти ту необхідну і достатню міру в характеристиці портретованого, де вірно уловлені риси його зовнішнього і внутрішнього образу.

На портретах Василь Васильович зображений в українському одязі, який його приваблював, як і все українське, з молодих літ і який він носив повсюди і завжди. Марко Вовчок у листі до чоловіка від 29 серпня 1857р. описувала свою зустріч з молодим Тарновським у Києві: “Бачила Василька Тарновського у синіх шароварах, в сорочці вишиваній і в чемерці, привітав нас любенько”.² Любов Василя Васильовича до українського вбрання була настільки сильною, що він навіть, коли зібрався одружуватись, то хотів вінчатися в народному строї. В український одяг мала б убраться і його наречена Софія Василівна. Та заперечення з боку її батька і тіток змусили Василя Васильовича відмовитись від цієї думки. Проте наречена в українському одязі все-таки була увічнена портретами роботи О.Рокачевського і К.Трутовського. На жаль, місце знаходження цих полотен невідоме.

Образ В.Тарновського знайшов своє відображення і в творчості відомого російського художника, одного з членів – засновників товариства передвижників Костянтина Маковського. Художник часто і подовгу відпочивав зі своєю родиною в Качанівці і тут, за словами його сина, батьку працювалося легко і радісно. Маковський написав багато пейзажів, жанрових картин, етюдів, портретів гостей садиби.

У 1878–1879 рр. він написав два портрети господаря, якому на той час вже виповнилося 42 роки й ім'я якого, як справжнього патріота Батьківщини, було досить шанованим. На жаль про ці портрети відомо лише, що на одному з них Василь Васильович зображений в австрійській куртці, на другому – в українському кобеляку. Не виявлене місце знаходження й портрета його дружини Софії Василівни, написаного художником в ці ж роки.

Як свідчать літературні джерела, в Качанівці К.Маковський малював й дітей Тарновських – Васючка і Соню. Можливо, портрет дівчинки, який нещодавно за кордоном був проданий правнучкою художника у приватну колекцію, і є згаданим портретом Соні³. Цю думку підтверджує і авторський напис у правому верхньому куті картини: “Костантин Егорович Маковский. Качановка. 1884” і вік портретованої, що зорозово співпадає з віком дочки Тарновських. Ще меншою дівчинка зображена на полотні “В майстерні художника” (Третьяковська галерея).

Маковський К.
Поміщиця. 1877–1880 рр.

Цікавою роботою К. Маковського є й його жанрова картина “Поміщиця” (знаходиться в Сумському художньому музеї (СХМ)). Стара жінка, що сидить в кріслі на балконі палацу біля відчинених в парк дверей і якій лакей послужливо подає сніданок, це мати Василя Васильовича – Людмила Володимирівна.

Славну сторінку в галерею портретних зображень В.Тарновського вписав відомий російський художник, професор Академії мистецтв І. Рєпін. Його приїзд в Качанівку у серпні 1880 р. пов'язаний із збиранням матеріалу для історичного полотна “Запорожці”. Музей українських старожитностей Василя Васильовича з його численними предметами козацької доби був справжнім скарбом для цього. В Качанівці Рєпін віднайшов і натуру з характерною українською зовнішністю, яка й послугувала художнику для створення персонажів не тільки “Запорожців”, але й “Вечорниць” та інших робіт. Такою натурою став і сам господар садиби. Його колоритна, живописна зовнішність асоціювалась в уяві художника з образом козацьких ватажків і була благодатним матеріалом для створення героїв рєпінських картин.

1880-ті роки можна назвати найбільш яскравим і плідним періодом в житті В. Тарновського, коли, вже маючи життєву мудрість і досвід, певні творчі здобутки, становище в суспільстві, Василь Васильович був переповнений новими планами і задумами на майбутнє. Ось саме таким він і постає перед нами в роботах І.Рєпіна. Майстер проникливого психологічного портрета, І.Рєпін переконливо втілює громадську активність, гідність, суспільну значимість Василя Васильовича, підкреслив духовну красу творчої особистості.

Однією з таких робіт є етюд до картини “Запорожці” “Гетьман”, що зберігається в СХМ. Василь Васильович зображений біля однієї з гармат, які колись стояли перед качанівським пала-

Маковський К. Портрет дочки В. В. Тарновського Соні. 1884 р.

Рєпін І. Гетьман. 1880-і рр.

цом. Спираючись на її ствол, він вдивляється в далечінь. Вдало знайдена поза, вольове обличчя, суворий погляд очей з-під нахмурених брів, червоного кольору козацьке вбрання надають особливої виразності образу запорізького воєначальника. Від нього віс енергією, рішучістю людини, яка усвідомлює свої дії і впевнена у своїх силах. За глибиною передачі психологічної характеристики ця робота є одним з найкращих зображень В.Тарновського. Вона широко відома і багато разів відтворювалась. Вперше її репродукували ще за життя Василя Васильовича в С-Петербурзі у 1892 р.

Репін І. Козак. 1880 р.

Відомий колекціонер і меценат зображений і на етюді І.Репіна “Козак” з зібрання Третьяковської галереї, який атрибується як портрет В.Тарновського. Це поясне зображення Василя Васильовича в козацькому вбранні зі схрещеними руками. Внизу малюнка праворуч напис: “Качановка. 5 септєбря. 80 г. И. Репин”. Малюнок виконано графічним олівцем з розтушовкою.

Репін І. Тип козака. 1880 р.

Господар Качанівки позував і для акварельного етюд “Тип козака”, де він змальований в гордовитій поставі і колоритному національному костюмі. Праворуч внизу роботи авторський підпис: “1880. 4 августа. И.Репин”.

Названі роботи були використані художником для створення персонажів прекрасного історичного полотна “Запорожці пишуть листа турецькому султану”. Знайомі нам портретні риси Василя Васильовича вгадуються в образі самого отамана Сірка в одному із варіантів картини, що зберігається в Державному Російському музеї (ДРМ) в С-Петербурзі. Це підтверджує й М.Мурашко у своєму листі до І.Терещенка: “Тут же тип нашего Василия Тарновского ... сделал лицо более характерное: глаза он ему вдвинул глубже и улыбку ему сделал хитрее”⁴. Василя Васильовича на картині нагадує й образ судді, що сидить ліворуч: худорлявий чоловік з похмурим поглядом у високій чорній шапці. А шербатий козак, що вказує в далечінь – кучер В.Тарновського – Василь Череп.

Репін І. Запорожці пишуть листа турецькому султану. 1878–1891 рр.

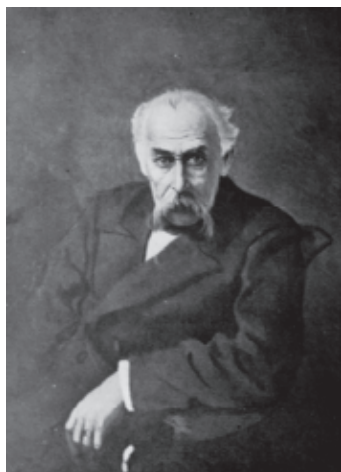
В Качанівці І.Рєпін написав картину “Біля рояля”, що є портретним зображенням дружини господаря Софії Тарновської. Ліворуч вгорі напис: “І.Рєпін. 1880”, ліворуч внизу “16 сентября. Качановка”. Софія Василівна була красивою, високоосвіченою жінкою, яка мала надзвичайно приємний тембр голосу і професійно грала на роялі. Ось чому на портреті, який є одним із кращих жіночих портретів І.Рєпіна, вона зображена за грою на музичному інструменті.

Рєпін І. Біля рояля. 1880 р.

на постать поміщика – господаря, що стоїть на ганку Тростянецького палацу і зустрічає молодих, написана з В.Тарновського. Образи картини відзначаються влучністю психологічного трактування. М.Бодаревський вміло передав і поблажливу увагу панів, і веселу безпосередність селян.

Завершує галерею портретних зображень В.Тарновського робота російського художника, академіка живопису О.Маковського, написана за рік до смерті мецената у 1898р.

Маковський О. Портрет В. В. Тарновського. 1898 р.

В погляді очей, спрямованих на глядача, відчувається розум і, в той же час, сум і біль.

Цікаво, що таких портретів відомо два, один з яких є авторським повторенням. Відмінність їх лише в тому, що на одному з них на пальці лівої руки зображено дві обручки. Портрет без обручок нині перебуває у НХМУ, доля іншого, що експонувався в Музеї українських старожитностей в Чернігові, невідома.

Софію Василівну писав і відомий український художник М.Бодаревський. Його “Гетьманова” є парою “Гетьману” І.Рєпіна. На жаль, місце знаходження картини не встановлене і дані про неї черпаємо лише із спогадів Г.Лазаревського: “... на тлі багатого оздоблення покою відпочиває на лаві ясновельможна в синьому кунтуші ... Кораблик прикрашає вродливу голівку. Але бліде, неначе пудрою присипане личко, сумні сірі очі під чудесними соколиними бровами – очі хворої”⁵. Портрет був написаний незадовго до її смерті, найвірогідніше, у 1886р., коли, як свідчить автограф в альбомі, художник жив і працював в Качанівці. Швидше за все, тоді ж написані й жанрові картини “Молебень біля криниці” (знаходиться в НХМУ) та “Весілля в Малоросії” (зберігається в ДРМ). На останній

Бодаревський М. Весілля в Україні. (Понеділок. Молоді у поміщика). 1881 р.

Останні роки земного буття В.Тарновського пронизані втратами і переживаннями. Обставини життя змусили його назавжди розпрощатися з виплеканою Качанівкою. Виникли проблеми з влаштуванням його мистецького скарбу, збиранню якого він присвятив все свідоме життя. Великою душевною раною була смерть дружини і молодшого сина, який покінчив життя самогубством. Хвороба ніг, яка нагадувала про себе ще з молодих літ, тепер назавжди прикувала його до інвалідної коляски. Василь Васильович став дратівливим і запальним, проте, як згадували сучасники, швидко відходив ... Роки і життєві негаразди наклали свій відбиток на зовнішній вигляд і душевний стан Василя Васильовича.

Дзеркальним відображенням цього і є портрет роботи О.Маковського. Перед нами у кріслі сидить похилого віку сивочолий чоловік у чорному сюртуці. Його ліва рука звисає з поруччя крісла. Художник уміло виділяє на темно-сірому, ледь висвітленому навколо голови, тлі, хворобливе, скорботне, але з шляхетними рисами, обличчя.

Портрет роботи О.В.Маковського є останнім відомим прижиттєвим зображенням мецената, колекціонера, громадського діяча В.В.Тарновського. Цілком ймовірно, що це не повна іконографія видатного сина України. Проте й розглянутий мистецький доробок збагачує наше уявлення про Василя Васильовича, допомагає глибше зрозуміти його як людину. В той же час, дякуючи талантові українських і російських художників, образ цієї “дивовижної”, за словами В.Горленка, людини увічнений для нащадків.

1 Тарновський М. Василь Тарновський (молодший) // Хроніка–2000. — № 19–20. С. 173.

2 там само. - С. 177.

3 Інформацію і ксерокопію портета надала правнучка В. Тарновського Тетяна Хайн, що живе у Шотландії.

4 Ляковская О.А. И.Е. Репин. – М., 1982. – С. 300.

5 Лазаревський Г.О. Київська старовина (Спогади) // Українська література. – 1944. – Жовтень. – С. 153.